

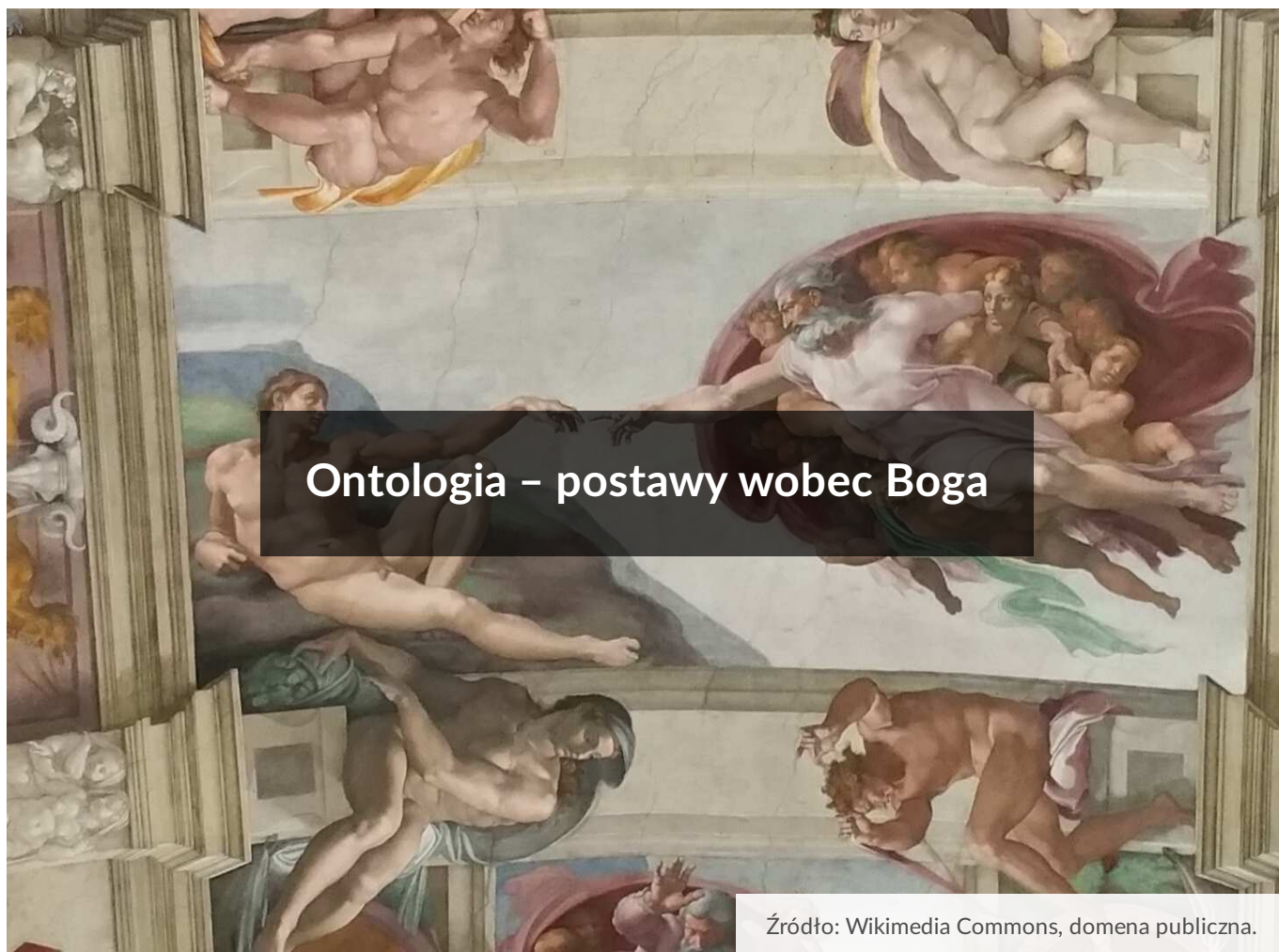

Ontologia – postawy wobec Boga

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Tertulian, *O przesądach heretyckich*, [w:] B. Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. B. Kupis, s. 78.
- Źródło: Baruch Spinoza, *Traktat krótki o Bogu, człowieku i jego szczęśliwości*, [w:] B. Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. L. Kołakowski, s. 163.
- Źródło: Baruch Spinoza, *Listy*, [w:] B. Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. L. Kołakowski, s. 163.

Gdy mówimy o postawach ludzi wobec Boga, to musimy zacząć od samej kwestii istnienia Boga – czyli pytania o to, czy, a jeśli tak, to jak istnieje Bóg i jakie posiada bytowe właściwości. Pytania te u swych fundamentów zawierają problemy dotyczące istnienia oraz możliwości poznawania rzeczywistości metafizycznej (transcendencji) – wykraczającej ponad i poza to wszystko, co materialne i dostępne zmysłowemu postrzeganiu. Rzeczywistość ta ma być zamieszкана przez byty duchowe i mimo że nieempiryczna, ma jednak w jakiś sposób kontaktować się z empiryczną, a nawet wpływać na nią poprzez zjawiska i zdarzenia nadprzyrodzone.

Twoje cele

- Przedstawisz główne stanowiska wobec istnienia rzeczywistości metafizycznej i jej poznawania.
- Przeanalizujesz stanowiska wobec uzasadniania istnienia Boga.
- Omówisz główne postawy wobec istnienia Boga.
- Dokonasz oceny tych stanowisk i postaw.

Różne postawy wobec kwestii istnienia Boga

Spór o istnienie Boga sensownie rozważać można jedynie w stosunku do jego pojęcia utrwalonego w religiach [monoteistycznych](#) – w szczególności w judaizmie, chrześcijaństwie i islamie. Dawne grecko-rzymskie wielobóstwo, hinduistyczny pluralizm teistyczny (różne rozstrzygnięcia w zakresie istnienia Boga/bogów) czy [politeistyczne](#) wyznania lokalne to religie przyjmujące wiarę w wiele bóstw (bogów). Z kolei w dalekowschodnim buddyzmie i chińskim konfucjanizmie pojęcie Boga, odpowiadającego choćby w przybliżeniu temu pojęciu w religiach bliskowschodnich, w ogóle nie istnieje.

Kwestia istnienia Boga na gruncie ontologii obejmuje dwa zasadnicze problemy:

- kwestię istnienia świata;
- kwestię właściwości Boga.

Kwestia pierwsza dotyczy tego, czy poza rzeczywistością empiryczną (daną zmysłowo rzeczywistością materialną), istnieje realnie jakaś inna, pozadoświadczalna rzeczywistość metafizyczna ([transcendentna](#)). Wszyscy wierzący w Boga uważają nie tylko, że rzeczywistość ta istnieje, ponieważ należy do niej sam Bóg, ale również, że wpływa ona na rzeczywistość empiryczną. Pogląd uznający, że istnieje tylko rzeczywistość materialna, nazywamy [naturalizmem ontologicznym](#). Zespół przekonań dotyczących istnienia rzeczywistości ponadnaturalnej określamy zaś mianem [supranaturalizmu](#).

Problem z istnieniem rzeczywistości metafizycznej polega na tym, że jeżeli wykracza ona poza doświadczenie zmysłowe i poza rzeczywistość fizykalną, to nie można jej poznać w sposób empiryczny. To, co z definicji nieempiryczne, nie może bowiem istnieć i być poznawalne empirycznie. Transcendencja może zatem pozostawać jedynie przedmiotem wiary lub rozumowych spekulacji. Zasadnicza różnica wśród uznających jej istnienie polega więc na tym, że jedni wierzący uznają, że świat metafizyczny możemy poznać [rozumem](#), podczas gdy inni uważają, że można jedynie wierzyć w jego istnienie. Ta pierwsza postawa, charakterystyczna dla św. Tomasza z Akwinu (ok. 1225–1274), a także całego [tomizmu](#) i neotomizmu, bywa określana jako teologiczny racjonalizm, ta druga zaś nazywana jest [fideizmem](#). Fideizm to przekonanie, że wiara jest wystarczającym fundamentem religii, a rozum nie jest w stanie w żaden sposób sięgnąć do dziedziny transcendencji, ponieważ wykracza ona poza jego możliwości poznania. Mało tego – właściwości sfery metafizycznej są sprzeczne wewnętrznie (absurdalne). Takie podstawowe sprzeczności w obrębie religii chrześcijańskiej to np.: jeden Bóg w trzech osobach, wszechmoc Boga ograniczonego własnymi możliwościami, wszechmoc i wszechwiedza Boga wykluczające się wzajemnie, a także każda z nich osobno – z wolnością ludzkiej woli; niezbędność łaski Boga do

zbawienia człowieka sprzeczna ze sprawczością ludzkich uczynków itd. Przekonanie o niemożności pogodzenia wiary z ustaleniami rozumu najjaśniej wyraził Tertulian (155–220) w słynnej formule: *Credo quia absurdum est* (łac. ‘Wierzę, ponieważ to, w co wierzę, jest niezgodne z rozumem’).

Pisał on także:

((Tertulian

O przesądach heretyckich

Kiedy wierzymy, nie pragniemy wierzyć w nic ponadto. Najpierw bowiem wierzymy w to, że nie ma nic więcej, w co byśmy musieli wierzyć.

Źródło: Tertulian, *O przesądach heretyckich*, [w:] B. Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. B. Kupis, s. 78.

Wiara w duchy oraz nieśmiertelność ludzkich dusz towarzyszyła ludzkości od zawsze. Przedstawiona grafika z początku XVII w. ilustruje *testowanie (tribulationes) ludzkiej duszy przez Anioła, Szatana, Śmierć i Wenusa – alegorię miłości zmysłowej*. Dusza (*Anima*) znajduje się w środku tygła, który obrazuje człowieka (*Homo*), umieszczonego wewnątrz paleniska (*Mundus* – świat). Na człowieka oddziałuje ze strony Anioła Duch Święty (*Spiritus sanctus*), z przeciwnej: marność (*Vanitas*), pokusy (*Tentationes*) i pożądania (*Cupiditates*) zmysłowego świata, dostarczane przez Śmierć, Szatana i Wenusa.

Źródło: *Anioły, demony-wizerunki ciała i diabła*, Wikimedia Commons, licencja: CC BY 4.0.

Z kolei [agnostycyzm](#) zawiesza całkowicie sąd w kwestii istnienia Boga, nie przyjmując wiary religijnej bez żadnego racjonalnego uzasadnienia (jak w fideizmie). Agnostycyzm twierdzi, że kwestia istnienia [transcendencji](#) wykracza w całości poza zdolności ludzkiego poznania, ponieważ sama transcendencja, jeżeli istnieje, wykracza poza rzeczywistość dostępną

poznaniu, a więc także niemożliwą do analizy za pomocą rozumu. Agnostycy uważają zarazem, że jeżeli nawet istnieje jakaś sfera rzeczywistości wykraczająca poza świat empiryczny, to nie tylko nie możemy o niej nic wiedzieć, ale nie może ona także mieć żadnego wpływu na rzeczywistość empiryczną, bo nie ma z nią żadnego związku.

Druga podstawowa kwestia ontologiczna związana z istnieniem Boga dotyczy jego bytowej charakterystyki. W świetle wszystkich trzech wielkich religii monoteistycznych Bóg jest:

- stwórcą świata.;
- osobą;
- duchem;
- bytem absolutnym, wiecznym, niezmiennym, jednym i jedynym realnie oraz niezmiennie istniejącym;
- wszechmocnym i wszechwiedzącym podmiotem działającym w świecie (władcą/panem świata), kierującym nim poprzez swą opatrność;
- prawodawcą powszechnych i niezmiennych norm religijnych oraz etycznych dla ludzi oraz sędzią ludzi, oceniającym ich uczynki za życia i decydującym o ich życiu po śmierci.

W zakresie tej kwestii zasadnicze stanowiska, które odmawiają Bogu części tych atrybutów, to:

- **deizm** – przekonanie, że Bóg jest jedynie transcendentnym stwórcą świata, ale po jego stworzeniu nie ingeruje już w żaden sposób w świat, w szczególności nie kieruje światem, nie dyktuje światu żadnych praw i nie sądzi ludzi po śmierci;
- **panteizm** – pogląd, iż Bóg istnieje immanentnie (wewnętrznie) w świecie, tzn. obejmuje wszelką rzeczywistość materialną i prawa jej funkcjonowania, nie jest więc ani stwórcą świata, ani osobą, ani duchem, ani ludzkim sędzią. Baruch Spinoza (1632–1677), który stworzył słynną formułę *Deus sive Natura* (łac. ‘Bóg, czyli natura’), pisał o tym w następujący sposób:

((Baruch Spinoza

Traktat krótki o Bogu, człowieku i jego szczęśliwości

Natura przeto zbiega się najdokładniej z istotą Boga, który jedynie wspaniały jest i godny czci.

Źródło: Baruch Spinoza, *Traktat krótki o Bogu, człowieku i jego szczęśliwości*, [w:] B. Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. L. Kołakowski, s. 163.

Dowodził tego następująco:

Baruch Spinoza

“ Listy

Utrzymuję, że tylko jeden jedyny może być byt, którego istnienie należy do jego natury, a mianowicie ten tylko byt, który wszystkie posiada w sobie doskonałości, a który ja zowie Bogiem. [...] A więc nie ma nic poza Bogiem, ale jeden jest tylko Bóg, który zawiera w sobie konieczne istnienie.

Źródło: Baruch Spinoza, *Listy*, [w:] B. Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. L. Kołakowski, s. 163.

W kwestii tej radykalne stanowiska zajmują teizm i ateizm. Pierwszy przyjmuje istnienie Boga ze wszystkimi jego atrybutami, drugi twierdzi, że żaden Bóg ani bogowie nie istnieją.

Teizm

Jednym z najważniejszych stanowisk w sprawie istnienia Boga we wszystkich trzech religiach monoteistycznych jest **teizm**. Uznaje on zarówno istnienie transcendencji, jak i jej wpływ na rzeczywistość poznawalną. Przyjmuje, że istnieją trzy źródła wiary:

- **objawienie**;
- święte księgi – w judaizmie Biblia żydowska, w chrześcijaństwie – uzupełniona o Nowy Testament, w islamie – Koran;
- rozum.

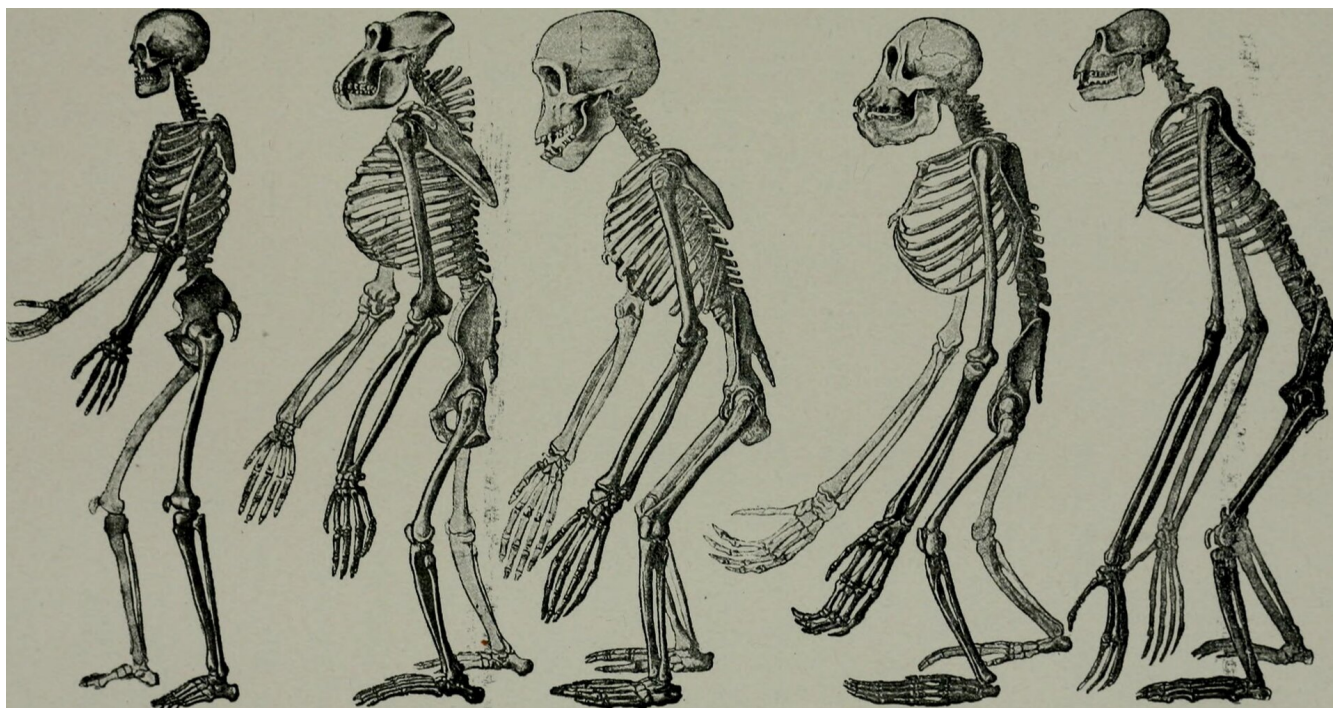
Teizm formułuje więc argumenty na rzecz istnienia Boga, odwołujące się do możliwości ich pojmowania przez rozum. Można je podzielić na dwa rodzaje:

- ontologiczne (dowodzące, że jedyny, absolutny Bóg – jako istota z definicji najdoskonalsza – musi istnieć);
- kosmologiczne (wnioskujące, że musi istnieć coś, co jest początkiem, podstawą świata, czyli Bogiem).

Ateizm jest poglądem, który uznaje, że nie istnieje jakakolwiek transcendencja, w szczególności nie istnieje żaden Bóg ani bogowie. W zakresie ontologii ateizm głosi zatem pogląd naturalistyczny, przecząc istnieniu jakichkolwiek bytów nieempirycznych w rzeczywistości empirycznej, czyli w szczególności ingerencji Boga/bogów w świat przyrodniczy. Uzasadnia to sprzecznością logiczną – wiara w empiryczne istnienie transcendencji (czy choćby jej przejawianie się w rzeczywistości empirycznej) jest fałszem analitycznym (zdaniem kontranalitycznym) – byt nieempiryczny nie może istnieć (przejawiać się) empirycznie.

Na podstawie twierdzenia, że empirycznie istnieje tylko rzeczywistość przyrodnicza (materialna), ateizm odrzuca wiarę w istnienie jakichkolwiek bytów duchowych oraz

zjawisk nadprzyrodzonych. Zgodnie z twierdzeniami naturalizmu ontologicznego gdyby jakiegokolwiek byty duchowe (pozamaterialne) miały występować w przyrodzie, musiałyby nabrać charakteru materialnego z wszelkimi tego konsekwencjami, czyli materialnością (istnieniem w czasoprzestrzeni) oraz dostępnością zmysłom. W ten sposób przestałyby być „nadprzyrodzone”. Jeżeli zarazem jakieś zjawiska mają miejsce w przyrodzie, to nie są „nadprzyrodzone” (choć mogą np. być bardzo rzadko spotykane), bo w niej występują. Gdyby były rzeczywiście nadprzyrodzone (cudowne), czyli niezgodne z prawami przyrody, to nie mogłyby w niej się pojawić.

Rycina ukazuje ewolucję człowieka. Teoria ewolucji jest jednym z najważniejszych argumentów zwolenników naturalizmu ontologicznego w dyskusji z teistami, którzy wierzą, że Bóg stworzył świat i w niego wciąż ingeruje, a w szczególności argumentem na rzecz tego, że człowiek jest efektem ewolucji, a nie wytworem Boga.

Źródło: Haeckel, Ernst Heinrich Philipp August, 1834-1919, *Ostatnie słowa o ewolucji; popularna retrospekcja-streszczenie*, 1905, domena publiczna.

Słownik

agnostycyzm

(gr. *a* – bez i *gnosis* – wiedza) pogląd, który stanowi, że kwestia istnienia transcendencji wykracza w całości poza zdolności ludzkiego poznania i zaleca w związku z tym zawieszenie sądu w kwestii istnienia Boga

ateizm

(gr. *a* – bez i *theos* – bóg) przekonanie, że empirycznie nie istnieje (ani nie przejawia się w rzeczywistości empirycznej) żaden Bóg, żadne bóstwo ani żadne byty metafizyczne oraz że w rzeczywistości empirycznej nie występują żadne zjawiska nadprzyrodzone

deizm

przekonanie, że Bóg jest jedynie stwórcą świata, ale po jego stworzeniu nie ingeruje już w żaden sposób w świat

fideizm

(łac. *fides* – wiara) przekonanie, że wiara jest jedynym i wystarczającym fundamentem religii i tylko wiara wystarcza do uznania prawdziwości objawienia i świętych ksiąg religijnych

monoteizm

(gr. *monos* – jedyny i *theos* – bóg) – wiara w jednego Boga

naturalizm ontologiczny

(łac. *natura* – przyroda) pogląd, który uznaje, że istnieje tylko rzeczywistość przyrodnicza (empiryczna) – dostępna zmysłom rzeczywistość materialna

objawienie

zgodnie z niektórymi religiami uznającymi, że Bóg ujawnia się w rzeczywistości empirycznej, są to wszystkie wydarzenia uznane w tych religiach za spowodowane przez Boga i słowa uznane za wypowiedziane bezpośrednio przez Boga

panteizm

(gr. *pan* – wszystko i *theos* – bóg) pogląd uznający, że Bóg jest równoważny z naturą, że nie istnieje transcendentnie i jest tożsamy z całą rzeczywistością przyrodniczą i jej prawami

politeizm

(gr. *polys* – liczny i *theos* – bóg) wiara w wiele bóstw (wielu bogów)

religia

zespół przekonań dotyczących istnienia bóstw i innych bytów metafizycznych (pozaempirycznych), relacji człowieka z tymi bytami oraz wynikających z tego obowiązków

rozum

inaczej – umysł; w filozofii podstawowe narzędzie poznania, władza poznawcza przeciwstawiana zmysłom, służąca refleksji – analizie intelektualnej ujętej w słowa (pojęcia) i twierdzenia

supranaturalizm

(gr. *supra* – nad i *naturalis* – przyrodzony, naturalny) zespół przekonań uznających, że poza rzeczywistością empiryczną (dostępną zmysłom rzeczywistością materialną) istnieje rzeczywistość ponadnaturalna (nadprzyrodzona)

teizm

(gr. *theos* – bóg) wiara w istnienie osobowego Boga, stwórcy świata i jego prawodawcy, który ingeruje w rzeczywistość empiryczną; teizm za równoważne źródła wiary uznaje objawienie, księgi uznane w danej religii za święte oraz rozum

tomizm

szkoła filozoficzna czerpiąca swe podstawowe twierdzenia i inspiracje z filozofii św. Tomasza z Akwinu; współcześnie wciąż żywy nurt refleksji filozoficznej, określany mianem neotomizmu

transcendencja

(łac. *transcendens* – przekraczający) rzeczywistość metafizyczna wykraczająca poza rzeczywistość empiryczną – dostępną zmysłom rzeczywistość fizykalną; w szerokim rozumieniu – wszystko to, co wykracza poza wszelkie poznanie (empiryczne i racjonalne)

Schemat

Polecenie 1

Zapoznaj się ze schematem i przedstaw różnice pomiędzy różnymi stanowiskami w kwestii istnienia rzeczywistości metafizycznej, w tym Boga, oraz w kwestii uzasadniania twierdzeń religijnych.

Polecenie 2

Scharakteryzuj krótko każdy z występujących na schemacie poglądów, wpisując odpowiedź w polu tekstowym.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Naturalizm ontologiczny to pogląd, który uznaje, że...

☐ istnieją zdarzenia cudowne, ale nie duchy.

☐ nie istnieją duchy i zdarzenia cudowne.

☐ istnieją duchy, ale nie zdarzenia cudowne.

Ćwiczenie 2

Połącz w pary nazwy poglądów na temat poznania rzeczywistości metafizycznej i ich krótkie opisy.

teizm

wiara i rozum

agnostycyzm

rozum bez wiary

fideizm

wiara bez rozumu

Ćwiczenie 3

Przyporządkuj tezy do odpowiedniego stanowiska filozoficznego.

deizm

Bóg jest światem.

Bóg – stwórcą świata.

Bóg transcendentny.

panteizm

Bóg immanentny.

Bóg nie ingeruje w świat.

Bóg – prawami świata.

Ćwiczenie 4

Zinterpretuj słowa Tertuliana:

Tertulian

O przesądach heretyckich

Kiedy wierzymy, nie pragniemy wierzyć w nic ponadto. Najpierw bowiem wierzymy w to, że nie ma nic więcej, w co byśmy musieli wierzyć.

Źródło: Tertulian, *O przesądach heretyckich*, [w:] B. Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. B. Kupis, s. 78.

Ćwiczenie 5

Uzupełnij syntetyzującą notatkę na temat agnostycyzmu:

Agnostycyzm to postawa wobec możliwości poznania rzeczywistości .

Agnostycyzm twierdzi, że nasze poznanie ogranicza się do rzeczywistości .

Agnostycyzm zaleca więc zawieszenie sądów na temat istnienia Boga, ponieważ nie jesteśmy w stanie rozstrzygnąć, czy w ogóle rzeczywistość istnieje. Możemy jedynie stwierdzić, że istnieje rzeczywistość .

Ćwiczenie 6

Ateizm i teizm różnią się...

☐ kwestią uznania istnienia religii.

☐ kwestią roli rozumu w poznaniu rzeczywistości metafizycznej.

☐ kwestią uznania empirycznego istnienia Boga.

☐ kwestią uznania istnienia rzeczywistości metafizycznej.

Ćwiczenie 7

Dokonaj oceny twierdzenia teistycznego, że niektóre prawdy o Bogu można poznać za pomocą rozumu (np. to, że Bóg jest jeden). Weź pod uwagę klasyczną koncepcję prawdy (zgodność sądu z rzeczywistością).

Ćwiczenie 8

Dokonaj oceny naturalizmu ontologicznego. Czy można podważyć jego twierdzenie, że empirycznie nie może istnieć nic innego, jak tylko byty empiryczne (materialne i poznawalne zmysłami)?

Dla nauczyciela

Autor: Ewa Orlewicz

Przedmiot: Filozofia

Temat: Ontologia – postawy wobec Boga

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Pojęcie filozofii. Uczeń:

2) wymienia i charakteryzuje ważniejsze dyscypliny filozofii: metafizyka (ontologia), epistemologia, etyka, filozofia przyrody, antropologia filozoficzna, teologia filozoficzna, filozofia piękna i sztuki (estetyka), filozofia polityki;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Przedstawisz główne stanowiska wobec istnienia rzeczywistości metafizycznej i jej poznawania.
- Przeanalizujesz stanowiska wobec uzasadniania istnienia Boga.
- Omówisz główne postawy wobec istnienia Boga.
- Dokonasz oceny tych stanowisk i postaw.

Cele operacyjne. Uczeń:

- przedstawia główne stanowiska wobec istnienia rzeczywistości metafizycznej i jej poznawania;
- analizuje stanowiska wobec uzasadniania istnienia Boga;
- omawia główne postawy wobec istnienia Boga;
- dokonuje oceny stanowisk i postaw wobec istnienia Boga.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- schemat interaktywny ;
- praca z tekstem.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „ Ontologia – postawy wobec Boga”. Prosi uczestników zajęć o rozwiązanie ćwiczeń nr 1-3 z sekcji „Sprawdź się” na podstawie treści w zakładce „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel, po zalogowaniu się na platformie i wyświetleniu e-materiału, odczytuje uczniom temat zajęć oraz cele, a następnie prosi, by na ich podstawie uczniowie sformułowali kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji i na tej podstawie dobiera uczniów w pary. Prosi o przygotowanie pytań związanych z wyświetlonym tematem zajęć i udostępnionym przed zajęciami e-materiałem. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z zakresem lekcji? Omówienie pytań przygotowanych przez uczniów, dyskusja wstępna.
3. Krótka rozmowa wprowadzająca w temat lekcji: *Ontologia – postawy wobec Boga*

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie przystępują do cichego czytania tekstu zawartego w sekcji „Przeczytaj”, jeśli nauczyciel – na podstawie raportu na platformie – uważa, że przygotowanie uczniów jest wystarczające, może pominąć tę czynność. Uczniowie indywidualnie zapisują pięć najważniejszych ich zdaniem kwestii poruszanych w tekście. Następnie w parach porównują swoje wybory. Nauczyciel prosi wybrane pary o podsumowanie swojej pracy.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla materiał z sekcji „Schemat”, a następnie czyta polecenie: *Zapoznaj się ze schematem i przedstaw różnice pomiędzy różnymi stanowiskami w kwestii istnienia rzeczywistości metafizycznej, w tym Boga, oraz w kwestii uzasadniania twierdzeń religijnych.* Uczniowie wykonują zadanie w parach. Następnie wybrana osoba prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do niej. Nauczyciel w razie potrzeby uzupełnia ją, udzielając uczniom informacji zwrotnej.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Nauczyciel wyświetla treść ćwiczenia nr 4. Uczniowie rozwiązują je indywidualnie, a następnie omawiają odpowiedzi na forum klasy.
4. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 5–8. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Stwórz krzyżówkę podsumowującą zajęcia i zawierającą minimum dziesięć haseł.

Materiały pomocnicze:

- Drozdowicz Z., *Czego powinni nauczyć się filozofowie i czego mogą oni nauczyć innych?*, w: „Filo-Sofija” 26(2014/3), s. 29–40.
- Zielewska B., *Dialog we współczesnej edukacji filozoficznej*, Olsztyn 2002.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Schemat” do pracy przed lekcją. Uczniowie zapoznają się z jego treścią i przygotowują do pracy na zajęciach w ten sposób, żeby móc samodzielnie rozwiązać zadania.